

Opponensi vélemény

Csiki Tamás: *A magyarországi parasztság az I. világháború időszakában. Társadalom- és kultúrtörténeti megközelítések* c. MTA doktori disszertációjáról

David Mitrany, brit politikatudós, aki az első világháború után beutazta Közép-Európát, úgy fogalmazott „[t]he emergence of the peasant as an active factor in the political and social life of Europe was perhaps the most telling and certainly the least expected effect of the First World War”¹ Erről a társadalmi és politikai fejleményről azóta egy egész kutatási irány szól. A kérdés, hogy milyen társadalomszerkezeti, mentális, politikai változásokat hozott az első világháború a parasztság soraiban, és hogyan változtatta meg a parasztság relatív pozícióját a háborúban résztvevő országok társadalmán belül központi szerepet játszott Barrington-Moor 1966-os könyvében (*Social Origin of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Boston), amely a paraszti társadalmak jellemzőiből vezette le összehasonlításban, hogy a 20. század első felében melyik társadalom fordult a demokratizálódás és melyik a tekintélyelvűség, a diktatúra, vagy egyenesen a náciizmus, fasizmus felé. Barrington-Moore téziseit kritikusan feldolgozva tekintette át Gollwitzer gyűjteményes kötete az európai parasztságok társadalmi jellemzőit és politikai fejlődését (*Europäische Bauernparteien im 20. Jahrhundert*, Stuttgart – New York 1977), kimutatva, hogy a paraszti érdekérvényesítésben és paraszti politikai szerveződésekben a 20. század első felében jelentős demokratikus potenciál rejtett, s nem csupán a tekintélyelvűség vagy a diktatúra alapjául szolgálhattak Közép-Európában, amint az Barrington-Moore vélte. A vonatkozó nemzetközi szakirodalomban azóta is állandó viták tárgya a parasztság első világháború alatti politizálódásának értékelése, jellemzőinek meghatározása, és a háború okozta átalakulásnak a vidéki társadalom fejlődés hosszabb távú trendjeiben való elhelyezése. (Erről viszonylag friss áttekintést nyújt UWE MÜLLER, EDUARD KUBŰ, JIŘÍ ŠOUŠA, TORSTEN LORENZ, *Agrarismus und Agrareilten im östlichen Mitteleuropa*. Forschungsstand, Kontextualisierung, Thesen; in: EDUARD KUBŰ, TORSTEN LORENZ, UWE MÜLLER, JIŘÍ ŠOUŠA (Hgg.), *Agrarismus und Agrareilten in Ostmitteleuropa* (Berlin – Praha

¹ DAVID MITRANY, *Marx Against the Peasant: A Study in Social Dogmatism* (London 1951).

2013) 15–116.) Az eredeti, politikai szempontú kérdésföltevéshez azóta számos más vizsgálati kérdés társult az első világháború környéki vidéki társadalom kutatásában. Ilyen például a háború globális folyamatai és a lokális közösségek, események összekapcsolódásának módszertani kihívást jelentő kérdése, a nemi szerepek háborús átalakulása, a háború hétköznapi tapasztalatként való megélése a falusi hátsószágban, stb.

A régebbi hazai szakirodalom, ha részben más kérdésföltevések mentén, de szintén sok szempontból kulcseseményként értékelte az I. világháborút a parasztság történetében. Hogy itt is csak a szakirodalom legkiemelkedőbb, meghatározó tételeire hivatkozzunk, pl. Szabó István hatalmas agrártörténeti munkájára, amely a kapitalizálódás folyamatai közepette vizsgálta a paraszti társadalom fejlődését vagy később Gunszt Péter elemzéseire utalni, amelyek egyaránt meghatározó jelentőségű mérföldkőnek tekintették a parasztság társadalom-, illetve politikatörténetében az I. világháborút. Emellett külön hatalmas irodalma keletkezett a földreform-kérdés magyarországi kiéleződésének az I. világháború végén és az egymást követő kormányzatok földbirtokpolitikájának és azok kudarcainak, elég itt talán csak Nagy József, vagy Sipos József munkáira utalni. Újabb munkák az 1918-as összeomlástól a Horthy-rendszer megszilárdulásáig tartó eseménysorokban politikai szempontból is kulcsszerepet tulajdonítanak a parasztság magatartásának (Hatos Pál). Más látószögből, de a paraszti kultúra, életmód „polgárosulása” szempontjából is fordulatot hozó eseményenk tűnt az I. világháború, elég csak Kósa Lászlónak a paraszti polgárosulásról szóló munkáira gondolni (pl. Kósa L.: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920)*, Debrecen, 1990).

Tekintve csupán a fenti idézett legfontosabb régebbi és újabb munkákat és a mindössze ériintőlegesen megidézett kutatási kérdéseket, csak üdvözölni lehet, hogy Csiki Tamás vállalkozott a magyarországi parasztság I. világháború alatti történetének átfogó vizsgálatára. A monografikus igénnyel elkészített munka ezzel kétségtelenül hiánypótló módon folytathatja a korábbi szakirodalom vizsgálódásait, s így jelentősége a magyar történetírás szempontjából megkérdőjelezhetetlen, eredményei számos releváns kutatási kérdéshez hozzájárulhatnak.

Ezzel összefüggésben említhető azonban mindjárt a munka legfontosabb hiányossága. Míg a résztémák és a felhasznált források gazdagsága lenyűgöző, addig egy átfogó, a munka egészét a historiográfia kontextusban elhelyező értékelés hiányzik. A bevezető, 25 oldalas fejezet, amely a célokat, módszereket és előzményeket tekinti át – említve az általam fentebb hivatkozott munkák egy részét is – mozaikos felsorolását adja annak, hogy mi mindent kutattak az I. világháború kapcsán az utóbbi évtizedekben anélkül, hogy a szakirodalmat valamely kiválasztott vitakérdések, álláspontok, irányok mentén elemezné, a csomópontokra rámutatna, és saját munkáját ezek kontextusában elhelyezné. Már e bevezetés is hiányérzetet hagy tehát, de még nagyobb hiányosságnak tűnik, hogy egy összegző fejezet egyszerűen elmarad a munka végéről. Az addig majd 300 oldalra és több mint 1100 lábjegyzetre rúgó, adatgazdag, rendkívüli munkabefektetéssel készült szöveget egy mindössze négy és fél oldalas összegzés zárja. Ez részben a magában a dolgozatban érintett résztémák pár mondatos, egy-két bekezdésnyi összefoglalásainak sorából áll, részben pedig az utolsó két oldalon még újabb, a parlamenti naplóból, valamint sajtó és levéltári forrásokból származó példákat hoz élelmiszertermelők és fogyasztók szembenállásáról, rémhírekről, a rekvirálását végrehajtó katonák drágasági pótlékáról. Azt gondolom, hogy e helyütt összegzésként egy olyan áttekintésre lenne szükség, amely a bírálat bevezetőjében említett fontosabb historiográfiai kérdések mentén mond valamit arról, hogy milyen változásokon ment át a parasztság az 1914 előtti állapotokhoz képest a háború végére, vagy a közvetlenül a háború utáni időkre kitekintve. A bemutatott jelenségek tágasabb értelmezésének megteremtéséhez ugyanis hasznos lehetett volna egy időben 1918 őszén túlnyúló kitekintés is, mert ez megmutathatta volna, hogy a háborúnak a szituációfüggő konkrét következményein túl milyen tartósabb hatásai voltak a parasztságra. Ebből a szempontból sajnálatos, hogy a munka 1918 őszén szigorúan elvágja a tárgyalt témák szálait. Mindenképpen ajánlott, hogy megjelenés esetén Csiki Tamás a szöveget kiegészítse egy összegző, az eredményeket tágabb historiográfiai perspektívában értékelő, egyszóval a következtetéseket levonó fejezettel.

Lássuk ezek után, hogy milyen résztémakörökön, milyen módszerekkel, milyen forrásokra építve halad végig a munka. A már említett kicsit mozaikos szakirodalmi bevezető fejezet után a dolgozat tíz egymás mellé rendelt fejezetre tagolódik. Az első

témaköre a paraszti munkavégzés és a munkaviszonyok háborús változásai. Itt a leginkább meghatározó az a tény volt, hogy a hadsereg sorállományát elsősorban a parasztságból töltötték fel (ez nem is lehetett volna másképpen). Ebből következett a munkaerőhiány és az addigi munkaszervezeti formák felborulása, amin a kormányzat különböző intézkedésekkel, szervezési feladatokkal irányító bizottságok felállításával, munkásosztagok szervezésével, hadifoglyok igénybevételével igyekezett segíteni. Indokolt, hogy ez a fejezet legyen az első, mert valóban a munkavégzés és a munkaszervezetek megváltozásából következett számos más fejlemény, amit a munka következő fejezetei tárgyalnak. A második egység témája az agrártermelés alakulása. Ez sem kizárólagosan gazdaságtörténeti jellegű rész, mert kitér a termelés alakulásáról szóló korabeli, a nyilvánosságban megtalálható narratívákra. Ez más fejezetekben is megismétlődik, azaz más témákkal kapcsolatban is bemutatja a korabeli narratívákat, és az egyéb forrásokból kirajzolódó képet. Itt is a termelésről szóló narratívák bemutatása után kerül sor a kormányzati agrárpolitika eszközeinek bemutatására, majd pedig a tényleges terméseredmények statisztikai prezentálására. Csiki kimutatja a terméseredmények jelentős csökkenését és megállapítja, hogy a statisztikai adatok pontatlanságának tudatában is biztosak lehetünk abban, hogy a gabonafélék terméseredményei jelentősen csökkentek a háború folyamán. Ezt a kormányzati gazdaságpolitika kudarcaként értelmezi (72. o.). Ezzel kapcsolatban kicsit óvatosabban fogalmaznék, mert nincs bizonyíték arra, hogy más agrárpolitikai intézkedés-rendszer jobb eredményhez vezetett volna, s a termésátlagok Ausztriában és Németországban is jelentősen csökkentek.

A harmadik fejezet, logikusan tovább lépve a piac és feketepiac témakörét tárgyalja a falusi társadalomban. Itt a kiindulópont a piaci folyamatokba beavatkozó kormányzati gazdaságpolitika bemutatása és ezt követik a közigazgatás működésében keletkezett és a narratív források információi a piacról, feketepiacról, cserekereskedelemről. Csiki itt az Illyés Gyula által megfogalmazott és a középosztály-béliek kiszolgáltatottságát illusztráló, sokat idézett, szöveghelyek forráskritikai elemzésével rámutat arra, hogy az élelmiszerért cserébe felkínált, kifejezetten polgári vagy úri ingóságok képe – frakk, perzsaszőnyeg, sőt zongora – referencialitásában nem fogadható el érvényes beszámolónak, inkább annak szimbolikus, ráadásul évtizedekkel később

megfogalmazott, kifejeződése a fikciós szövegben, hogy a háború során a falusi világ, mint a városi ellenpólusa elégtételt vesz korábbi kiszolgáltatottságáért (84-85. o.). Csiki levezetése szerint a városi lakosság és a hadsereg ellátását célzó intézkedések, ármaximalizálások, rekvirálás, őrlési szabályok, felvásárlószervezet (Haditermény Rt.) létrehozása szükségszerűen volt diszfunkcionális a lokális kapcsolathálóknak kialakult, kulturálisan meghatározott gyakorlatok szerint működő szekcionális piacokon. Az egy-egy kereskedő vagy malom körül működő hálózatok a szabályozás szemszögéből szükségszerűen szabálytalanok voltak. Ezek azonban nem egyszerűen az 1914 előtti gyakorlatokat folytatták, hanem nagyon is gyorsan alkalmazkodtak a háború rendkívüli körülményeihez, s közben az érdekeltekből lokális koalíciók formálódtak, és természetesen a korrupció is megjelent. Az alkalmazkodási folyamatnak persze voltak vesztesei és nyertesei, akik korábbi pozíciójukra építve lokális csoportmonopóliumot tudtak érvényesíteni. Csiki szerint a feketepiac a rendies társadalom struktúrára épült rá, ami gondolatébresztő meglátás, és éppen ezért sajnálatos, hogy nem bontja ki részletesebben.

A következő fejezet a rekvirálás és az ezzel szembeni ellenállás kérdéseit taglalja. A rekvirálás az ellátási problémák és az áruforgalom állami szabályozásának kudarcaiból következett, ennyiben ez a fejezet ismét logikus folytatása az előzőnek. (Itt jegyzem meg, hogy a szerző elhelyezhetett volna átkötéseket a fejezetek között, vagy a bevezetőben vázolhatta és indokolhatta volna a dolgozat struktúráját, hogy az olvasónak nem apránként kelljen felismernie, hogy mi miért mi után következik.) A gabonafelvásárlás állami rendszerének elégtelenségéből fakadt tehát a katonai rekvirálás, és az ezzel szembeni ellenállás, ami a legális formák között való tiltakozástól, az élelmiszerrejtegetésen át az erőszakig terjedt. Figyelemre méltó, hogy a rekvirálás lebonyolításával kapcsolatban sok jel szerint a helyi közigazgatás – nyilván személyükben a lokális társadalomba jól beágyazott – képviselői vagy a lokális elitek tagjai mennyire húzódozó magatartást tanúsítottak. Sokan nem vállalták, hogy „rekviráló biztosként” irányítsák a katonákat, noha az eredeti elképzelés az lett volna, hogy ezt helyben tekintélyes és egyben a helyi viszonyokat ismerő szereplőkre bízzák.

A munkavégzés és a munkaszervezet, a gazdálkodás, a terméseredmények, a piac és feketepiac, végül a rekvirálás bemutatása után érkezik el a dolgozat a paraszti

életszínvonal, jövedelem, fogyasztás háborús alakulásának vizsgálatához. Ezzel kapcsolatban az egykorú megszólalásokban, az emlékezeti irodalomban és a szakirodalomban is ellentmondó állítások fogalmazódtak meg a háborús nyomorról és az élelmiszertermelő parasztgazdaságok jövedelemnövekedéséről. Csiki megállapítása szerint mindkét narratívának van alapja. A kérdésről szóló ellentmondásos tudósítások mellett a dolgozat a birtok- és hitelforgalom adatait elemzi, amelyekről több forrásból viszonylag megbízható statisztikák állnak rendelkezésre, bár nem lehet belőlük kiszűrni a kifejezetten paraszti birtokforgalmat. Ezek alapján megállapítható, hogy a háború idején a mezőgazdaság eladósodottságának a megelőző időszakban jellemző növekedése megállt, a végrehajtás során, tehát gazdasági csőd következtében végbemenő birtok-adásvételek száma és aránya csökkent. De az adósságok nem tűntek el, sőt, 1916 után, amikor a birtokforgalom megélénkült, az új birtokvásárlások egy jelentős része is megterheléssel, azaz hitelfelvétellel történt. Ezeket az adatokat két család – szerencsés módon egy gazdagabb parasztcsalád, amely meglehetősen rugalmatlan gazdálkodás mellett is élvezte a konjunktúra előnyeit – és egy bér munkára szoruló család háztartási számadásai révén tudja illusztrálni, hogy mit jelentett a háborús pauperizáció és a jómód. Végül rámutat arra, hogy a parasztok városias, polgári jellegű fogyasztás irányába elmozduló magatartását erkölcsi torzulásként (esetleg a mezőgazdaságnak kedvező kormányzati politika következményeként) láttató korabeli szövegek inkább egyfajta, a társadalmi rend felborulásának percepciójához kapcsolódó morális pánik tünetei, semmint a valóság visszatükrözései.

A hatodik fejezet az agrárproletariátus helyzetét vizsgálja a világháború éveiben. Itt jegyzem meg, hogy nem magától értetődő, hogy a szóban forgó réteg megjelölésére ez-e a legalkalmasabb terminus, amint az sem teljesen egyértelmű, hogy hol húzódnak az agrárproletariátus határai. A terminológiai kérdés körbejárásával, vagy a csoport körülhatárolásának kérdésével azonban Csiki nem csak itt, hanem egyébként magának a parasztságnak az esetében sem foglalkozik. Ez a fejezet elsősorban nem e réteg munka-, és életviszonyaival foglalkozik, mint inkább szociálpolitikai kezelésükkel, az élelmiszerellátásukra vonatkozó kormányzati és helyi politikákkal, sőt az ezzel kapcsolatban a meg nem valósult országos társadalombiztosítási tervekkel foglalkozik. A vidéki nincstelenek éhséglázadásainak, zavargásainak – amelyről sok példa szól –

elemzése során elutasítja Csiki ezek régebbi irodalomban megtalálható marxista értelmezését, amely az éleződő osztályharc jelenségeinek látta ezeket, s ezzel szemben a 18. századi éhséglázadásokhoz hasonlítja őket. Itt – tekintve, hogy a társadalmi erőszaknak és különösen a háborús közélettel való kötődő erőszakos eseményeknek milyen egyre gyarapodó friss irodalma van – érdemes lett volna ezekre építeni és a megmozdulások értelmezésére a forgalomban lévő tipológiákat igénybe venni.

A munka hetedik fejezete szól a parasztság politikai participációjának formáiról és gyakorlatairól. Ez voltaképpen a vidéki civil társadalom jellemzőit mutatja be, a Gazdaszövetség aktivitását, a szerveződő Kisgazdapárt magatartását, képviselőinek parlamenti tevékenységét, valamint a földbirtokreformról szóló közéleti vitákat. Ez utóbbi az egyetlen pont, ahol Csiki a háború utáni fejleményekre is utal, amennyiben felhívja a figyelmet arra, hogy az ún. Nagyatádi féle földreform kialakításában a döntéshozók részéről visszaköszöttek azok a szempontok, amelyek már a háború alatt is megfogalmazódtak a nagybirtok oldaláról. A Kisgazdapártról írottak alapján úgy tűnik, hogy a párt formálódó szervezeteit és törekvéseit Csiki nagybirtokosokkal és a vidéki elittel szemben emancipatorikus jellegűnek ítéli ebben a korszakban. Itt sem ártott volna azonban egy szisztematikusabb kifejtés, feldolgozva a kérdésre vonatkozó újabb szakirodalmat is, hogy megválaszolható legyen a legalább Benigna von Krusenstjernnek a Kisgazdapártról szóló 1981-es könyve óta élő kérdés azzal kapcsolatban, hogy miként kapcsolódtak egybe az emancipatorikus tendenciák a szociokulturálisan leginkább konzervatívnak nevezhető paraszti szerveződésekben, s hogy mi volt mindennek a jelentősége az 1918-tól kezdődően a Horthy-rendszer konszolidációig tartó politikai dinamikák társadalmi alapjaiban.

A következő fejezettel érkezik el a dolgozat a mindennapi élet és konfliktusok bemutatásához, ahol is kiemelt figyelmet kap a mezőgazdaságba százezer számra munkaerőként kiutalt hadifogjak és a magyar nők kapcsolata. Csiki bemutatja, hogy ahol katonák vagy hadifogjak magyar nőkkel dolgoztak együtt, ami számos kisebb és nagyobb gazdaságban természetes volt, a közöttük lévő kapcsolatokról mindig pletyka indult, akár volt ennek alapja, akár nem. Vagyis az erről szóló tudósítások jelentős részben egy férfiszempontú morális pánik termékei. Ugyanakkor valóban volt példa kapcsolatokra, s akár gyerekek születésére is. Csiki ennek kapcsán egyébként

forráskritikai elemzéssel bemutatja, hogy Hanák Péternek az első világháborús katonalevelekből közölt válogatása és elemzése tendenciózus. Ugyan erre már egyébként a szociális feszültségek elemzése kapcsán is sort kerített.

A kilencedik fejezet, Propaganda és mozgósítás a falusi társadalmakban, címe elrejtí a dolgozat ezen egységének legfontosabb részét, amely a háborús idők népi vallásosságára vet világot. Számomra ez a dolgozat egyik legérdekesebb része volt – amelynek megítélése ugyanakkor a legtávolabb esik kompetenciáimtól – s amely azt hiszem valóban jelentős újdonságot képez az eddigi történeti szakirodalomhoz képest. Azt nem tudom megítélni, hogy a néprajzi szakirodalom – ehhez a diszciplínához Csikinek van kötődése – szempontjaihoz képest hol helyezkednek el ezek az elemzések. A bemutatás a háborús levelezőkönyvek elemzésével indul, amelyek ismeretes módon – ilyeneket röviden már Hanák Péter is boncolgatott – mintákat kívántak adni a katonák és az otthonmaradottak levélírásának. E levélminták némelyike tételesen érvel bizonyos gondolatok ellen, mint például, hogy a háborúért az ország sorsát intézőket kellene szidni, a magyar nő „inkább örül, hogy férfiasan sarkára állott az ország” (238. o.). A magyar nőnek, ha férje nem hadköteles, önkéntes jelentkezésre kell biztatnia és ha elesik, büszkének lenni arra, hogy egy hős özvegye, amint gyermekeinek is büszkének kell lennie arra, hogy egy hős árvái. Az imák a halál lehetőségének elfogadását sugallták mind a potenciális hősi halottak, mind hozzátartozóik számára. A háború értelmezését a katolikus szemléletű kiadvány felekezeti dimenzióban értelmezi, a háború az ellen folyik, amit „a szláv barbárság és a görögkeleti szakadárság [...] a szerb és az orosz akar rázúdítani a középeurópai keresztény kultúrára. Elég szégyenletes dolog, hogy az egykor tiszta katolikus Franciaország és a keresztény, de eretnek Angolország is ennek a szláv barbárságnak a szövetségesévé szegődött, csupa irigységből és gyűlöletből.” (239. o.) A levelek imádságra is buzdítanak, specifikálva azt is, hogy miért kell, és miért nem szabad imádkozni, például a bármi áron való békéért nem ajánlott Istenhez fordulni. A háborús közdelem a levélmintákban tisztítótűz, az elesetteket a mennyország kitáruló aranykapuja várja az angyalok hét karával. A szenvedések vállalása és a hősi halál ebből következően az üdvözülés útja. Ez a gondolatmenet a falusi népnek szóló egyházi szövegekben épp úgy megjelent, mint Prohászka Ottokár szofisztikált elmélkedéseiben a háborús pasztorációról.

Az egyház vezetése és a lelkészek a hit megerősítése érdekében a paraliturgikus gyakorlatokat és a különböző szent helyek kultuszát fontosnak tartották. A különböző plébániákhoz és szerzetesrendekhez kötődő vallási társulatok élete, és a búcsújáróhelyek látogatottsága Csiki szerint föllendült, s korabeli tudósítások szerint megugrott a gyónók és oltáriszentséghez járulók száma. Hivatalos kezdeményezés volt az Országos Hadsegélyező Bizottság részéről a Magyar Talizmán akció, amikor is nagy számban terjesztettek szűzanyás skapulárékat, amelyekről úgy tarották, hogy védelmező ereje van. Ez az akció ki is váltott protestáns oldalról tiltakozást. A katolikus vallási magatartásnak azonban része volt, s hasonló vallási gyakorlatok a katolikus népességben a hivatalos egyházi kezdeményezésektől függetlenül, sőt esetlegesen az egyházi hatóságok gyanakvása által kísérve is terjedtek. Ilyenek voltak papírra írt és tovább másolva terjedő röpmák, amelyekről szintén úgy vélték, hogy megvédi azt, aki magánál tartja őket. E „szentimák” eredetijét a vélekedés szerint XII. Pius írta, vagy pedig a Szűzanya dobta le Galíciában a katonák közé.

Csiki nem csak a katolikus vallási magatartásoknak szentel figyelmet. Háborúval kapcsolatos protestáns lelkipásztori megnyilatkozásokat és református lelkészek kötetbe gyűjtött és kiadott igehirdetéseit is elemzi. A gyakran falusi tiszteletesek által írt szövegek közül nem egy a teodícea problémájával küzd, a feloldás azonban van, amikor az evilági katonailag számottevő hatalmak világába vezet. A háború ugyanis nem Isten akarta, a háború minden rossznak kútfeje, eredete pedig a bűnnek engedő ember gonosz akaratából fakad. Az új-, és ószövetségi textusok igazolják, hogy a háborút a Kelet „képmádó vakhite” – utalva az ikonok tiszteletére – és a Nyugaton jellemző „elbizakodott ész” hitetlensége robbantotta ki. Franciaország a református igehirdetésekben is a királygyilkosok országává válik, kancsuka ország (azaz Oroszország) szövetségesévé, amely primitív gyarmati népekből is csapatokat toboroz a keresztény európai népek ellen. A protestáns igehirdetések egy része azonban nem a hatalmi politikát helyezte át a vallási nyelvezetbe, hanem a pietizmus szellemében a háborúhoz való helyes, bibliai alapokon álló személyes belső viszony kialakításában igyekezett segíteni a gyülekezet tagjait. Összességében a munkának ez a része, amely arra világít rá, hogy milyen széles rétegek számára volt a háború így vagy úgy egyben vallási tapasztalat is, és hogy a háború kihívásaival való megküzdésben a vallási

magatartások is meghatározó szerepet játszottak, számomra a munka egyik legizgalmasabb, leginkább újszerű, és a nép vallásosság kutatásában talán új utakat nyitó fejezetének tűnik.

A munka utolsó érdemi, tizedik fejezete a parasztság 1918 őszi forradalmát ábrázolja. Számos példát, hogy az erőszakos és kevésbé erőszakos vidéki lázongások bemutatásához. Ezek érdekesek, és itt, eltérően a munka legtöbb részétől elméleti fogalmakat is alkalmaz, pl. a morális ökonómia kifejezését E.P. Thompsontól vagy Charles Tilly erőszaktipológiáját, amelynek keretében a reaktív erőszak kategóriájába sorolja ezeket az eseményeket és úgy ítéli, hogy bennük bizonyos mértékig a 19. sz. végi agrárszocialista mozgalmak eszmeisége és gyakorlata tért vissza. Megállapítása szerint a megmozdulásoknak nehéz egyértelmű osztálytartalmat tulajdonítani, ahogyan azt a régebbi marxista történetírás tette, mert különféle háttérű emberek vettek bennük részt, gyakran nők és kamaszok is. Vezető szerepet minden bizonnyal a visszatérő katonák játszottak, akik már kiszakadva a hadsereg kötelékéből, de még nem visszailleszkedve a társadalomban, egyfajta liminális, normákat nélkülöző állapotban voltak, s egyrészt háborús brutalizálódásuk miatt hajlottak az erőszakra, másrészt pedig érvényesnek tekintett normák hiányában a széthulló társadalmi intézmények helyett saját kultúrájuknak megfelelően igyekeztek cselekedni, ebből fakad az eseménysorok ritualizált – jogi eljárás imitálása pl. – és szimbolikus aktusokkal telített jellege. Ez kétségtelenül a – népi vallásosságról szóló fejezt mellett – a munka egyik legjobb fejezete, bár nem épít be minden ide vonatkozó szakmunkát, nem hivatkozza a például Hatos Pál „Elátkozott köztársaság” c. könyvét, amely pedig kulcsjelentőségűnek tartja a parasztság magatartását az események alakulása szempontjából, s amely ráadásul hivatkozza is Csikinek a témába vágó korábban megjelent tanulmányát.

Összességében Csiki munkáját – egy idősebb kollégától hallott metafora újra hasznosításával – egy számlap nélküli óraszerkezethez tudnám hasonlítani. A bonyolult óraszerkezet jár, az óra működik, de számlap hiányában nem pontosan látjuk, hogy a mutatók mit is mutatnak. A már a bevezetőben is említett, pontosabban hiányolt összegző fejezet lehetne az, ahol Csiki megmutathatná, hogy alapos forrásfeltáró munkája és a különböző résztémák elemzése mit is jelent a parasztsághoz kapcsolódó historiográfiailag adott hazai és nemzetközi kontextusokban, az a fejezet, ahol a sok

részelemzését egy történeti dinamikus képben tudná összefoglalni, vagyis ahol elmondaná, hogy mik szerinte a változás főbb vonalai a parasztság 1914-től az 1920-as évek elejéig tartó társadalmi, kulturális, politikai fejlődésében.

Ezzel a kritikai észrevétellel együtt is Csiki Tamás munkáját a befektetett kutatás és a az egyes résztémákra vonatkozó új eredményei alapján kétségtelenül alkalmasnak tartom arra, hogy ez alapján az MTA doktora címet elnyerje.

A handwritten signature in blue ink, reading "Bódy Zsombor".

Bódy Zsombor DSc.

Budapest, 2025. 07. 03.